

Foglalkoztatás vagy hatékonyság?

Bevezetés

Elmúlt az az időszak, amikor az erőforrások – közöttük a munkaerő – mind nagyobb mennyiségű bevonására törekedtünk. Felhasználásuk nem mindig és nem mindenhol volt hatékony, ezért egészében véve kedvezőtlenül alakult a termelékenység és a hatékonyság. Ma már napirendre került az erőforrások intenzív hasznosítása, amitől egy behatárolt területen mérhető eredményeket várunk, de a termelési tényezők bizonyos hányada – például: a munkaerő, a föld, elavult gépek stb. – kikerül az egyre magasabb szinten folytatott reprodukció folyamatából. *A gazdaság hajójának előrehaladását úgy érezzük el, hogy a felesleges tömeget kitesszük belőle.*

E modell a nagymúltú piacgazdaságokban működik, és a hajó előre megy. Mit szóljanak azonban azok a kísérletező országok, ahol a hajó süllyed vagy jó esetben meg sem mozdul, pedig a tehertől – úgy vélik – már megszabadultak. Tömeges munkanélküliség, bevetetlen földek, bezárt gyárkapuk, lehúzott redőnyök jelzik, hogy a kevésbé eredményesen tevékenykedőket kikapcsolták, a gazdaság teljesítménye mégsem javul.

Vagy idővel mégis megtörténik a kimozdulás? A nagy átalakulás után megmaradó termelési és szolgáltató üzemekben lassan beindul a növekedés? A létért folyó harcból győztesen kikerülők már eléggé költségérzékenyek, nem gyötri őket a beruházási éhség és a hatékonyságot, a versenyképességet tekintik a mindenható vezérelvnek. Ezeknek a majdnem ideális vállalkozásoknak mégis van gondjuk: a túlkínálat nemcsak a munkaerő, hanem a termékek, szolgáltatások piacát is jellemzi, így nem tudnak értékesíteni, s a tevékenység bővülése szükségképpen lelassul. Vagyis most a piachiány akasztja meg az előrejutást, és a modernizált gazdaságban részben kihasználatlanok maradnak a kapacitások.

A gazdaság úgy stagnál, vagy esetleg fejlődik, hogy a kívül rekedők tömege veszi körül. Amennyiben még modernebb lesz ez a zárt mag, annál inkább felerősödnek a túlkínálat és a többletkapacitás jelenségei. "Ha a szocialista rendszerre a hiánygazdaság jellemző – állapítja meg Kornai János – akkor a kapitalista rendszer "többletgazdaságként" jellemezhető."¹ A szerző sejtésnek nevezi a megállapítását, mert nehéz megmondani, hogy a fenti jelenségek mennyiben a rendszerből, mennyiben a ciklusból, mennyiben az adaptációból következnek.

---

¹ Kornai János: A hiánygazdaság felszámolása. Általános elemzés és a magyar fejlődés vizsgálata. Közgazdasági Szemle, 1994. 7-8.

Ez a kérdésfelvetés rendkívül alkalmasnak tűnik a belül úgymond hatékonyan foglalkoztatottak és a kívül többnyire feleslegesen lézengők ellentétpárjának az elemzéséhez. Arra ösztönöz, hogy e három szempont segítségével megoldást keressünk az ellentmondás feloldására, mégpedig a következőképpen:

- Csaknem biztos, hogy a kapitalizmus hajlamos a túlkínálati tünetek produkálására. Túlzás azonban azt mondani, hogy nálunk már kapitalizmus van vagy rövidesen az lesz, így a megnyilvánulásai sem annyira pregnánsak. Ahogy a szocializmus sem létezett még teljesen kifejlett formában, sőt nálunk a hiány sem jelentkezett drasztikus méretekből. Így remélhető, hogy a *rendszerspecifikus bajok* enyhébb lefolyásúak lehetnek.

- A *recesszió* - társadalmi berendezkedéstől függetlenül - gazdasági nehézségek okozója. Bizonyított tény, hogy válság idején gyarapodik az eladhatatlan árukészletek mennyisége és az állástalan emberek száma. A kérdés mégis az, hogy a gazdaságpolitika mennyire igyekezett a gazdaságot kimozdítani a mélypontról.

- Az *adaptáció* milyensége közvetlenül kapcsolódik az előző nézőponthoz. A kapitalista országok gyakorlatából át lehet venni a pozitív tapasztalatokat és el lehet kerülni a zsákutcákat. Amint a másodiknak születő gyermeknek, ugyanúgy a később fejlődő országnak is lehetősége van arra, hogy tanuljon a másik hibáiból.

E három kiindulópont segítségével megfogalmazható a tanulmány hipotézise, egyben a célja. *A krónikus és tömeges munkanélküliség nem lehet a hatékony foglalkoztatás ára.* Maga a foglalkoztatás sem lehet hatékony az állástalanok gyűrűjében, mivel a szűk belső piac miatt a kapacitások kihasználatlanok maradnak, a külföldi vevők pedig szinte versenytárs nélkül válogathatnak az olcsó bérű túlkínálatból. Megoldást kell és lehet találni a munkanélküliség jelentős csökkentésére, hiszen nem egy vak természeti törvény erejével sújta a gazdaságot.

Foglalkoztatási paradoxon

Rendszerspecifikus megközelítés

Unalmasnak és „lerágott csontnak” tűnhet a mai munkanélküliség okainak keresése. Pedig a helyes vagy helytelen választól függ az alkalmazott kezelés megválasztott módja. Kérdés, hogy a jól ismert nyugat-európai vagy egy újdonsült kelet-európai jelenséggel állunk-e szemben, aminek az enyhítését, sőt a megszüntetését a meglévő tapasztalatok felhasználásával vagy inkább az elkerülésével lehet megoldani? Egyáltalán sikerülhet-e tömeges munkanélküliség nélkül élni, ami tudvalevőleg a kapitalista államok többségében eddig még eredménytelen próbálkozásnak bizonyult.

„Közép-Kelet Európát a tömeges munkanélküliség jelentkezése sokkhatásként érte” – írja Héthy Lajos.² Amíg Magyarországon – a régió más országaihoz hasonlóan – 1990 közepéig a regisztrált munkanélküliség jórészt ismeretlen volt, addig 1993. végére aránya 12,1 százalékra emelkedett. Valószínűnek látszik, hogy ez a

---

² Héthy Lajos: Foglalkoztatás és foglalkoztatáspolitikai Közép-Kelet Európában. Munkaügyi Szemle, 1995. 7–8. 10. p.

nagyságrend hosszabb időre megmarad. A Szerző világos okfejtéssel magyarázza meg álláspontját.

A tömeges munkanélküliség mindenekelőtt a gazdasági hanyatlással, a GDP tetemes csökkenésével függ össze. A visszaesés húsz százalék körüli mérete nem hasonlítható össze a második világháború utáni nyugat-európai recessziókkal, hanem az 1929–1933-as világválságra emlékeztet. Ez az összevetés arra hívja fel a figyelmet, hogy a mai magyar munkanélküliségnek a jelen nyugat-európaiktól alapvetően eltérő természete van. Ezért kétséges, hogy az átvett segélyprogramok nálunk eléggé célravezetőek-e?

Közhelynek számít elméleti és gyakorlati szakemberek körében, hogy összkormányzati programokkal érhető el eredmény. Az összehangolt cselekvésnek csak része a szociálpolitikai intézkedések foganatosítása, ezen túlmenően az exportösztönzéstől a bérezésig szinte valamennyi döntés érzeteti hatását a munkaerőgazdálkodásban. „A legjobb foglalkoztatáspolitikai – hangsúlyozza a Szerző – az a gazdaságpolitika, amely elősegíti a gazdasági növekedést.”³

Ez a megállapítás összhangban van azzal a magyarázattal, hogy a tömeges munkanélküliség kialakulásának oka a második világháború óta példátlan gazdasági hanyatlásban keresendő. A fő gondot a Szerző abban látja, hogy a koordinált cselekvés kemény akadályokba ütközik. Ilyen ellentmondás például, hogy a gazdasági növekedés előmozdítása az egyensúlytalanság további fokozódását hozhatja magával. Költségvetési korlátai vannak az infrastruktúra átfogó fejlesztésének is.

A GDP tetemes csökkenésével egyfajta „ördögi körbe” jutottunk: Egyfelől ez a foglalkoztatás csökkenésének fő okozója, másfelől a beszűkült termelés korlátozza azokat a pénzügyi eszközöket, amelyek a foglalkoztatási feszültségek enyhítésére mobilizálhatók lehetnének. Héthy Lajos eddig követett eszmefuttatásának végkövetkeztetése az, hogy a mai lecke a kormányzat és a társadalom számára a munkanélküliséggel kapcsolatban sokkal inkább az, hogy „megtanulni vele élni”, mint „megoldani” és „leküzdeni”.

Semmiképpen sem vitatható, hogy a termelés szűkülése nagymértékben közrejátszott a munkahelyek megszűnésében. Ez azonban – véleményem szerint – önmagában nem elégséges magyarázat. A mostani munkanélküliség nem csak konjunkturális jelenség, amely a fellendüléssel automatikusan megszűnik, és visszaáll a teljes foglalkoztatás állapota. Arra lehet csak számítani, hogy kedvező esetben az ipari és a mezőgazdasági termelés emelkedésénél kisebb mértékben bővül a munkaerő iránti kereslet – a magasabb munkatermelékenységi szint elérésének kényszere miatt. Tehát illúzió azt hinni, hogy a növekedés beindulásával direkt módon és érezhetően enyhülnek a gondok.⁴

A munkanélküliség ugyancsak nem a strukturális inkongruencia következménye, mivel a felesleggel szemben jóval kisebb mértékű hiány mutatható ki. Ezért súrlódásos munkanélküliségről sem beszélhetünk, amely az alkalmazkodás időigénye miatt keletkezik. Tényleges munkahelyek hiányoznak, mivel az iparból és a

---

³ Ugyanott: 12. p.

⁴ Molnárné Venyige Júlia és az általa idézett Sebestyén Tibor számításai szerint a gazdasági növekedés és a munkanélküliség alakulása között nem mutatható ki egyértelmű összefüggés. Vagyis fellendülés idején nem biztos, hogy visszaesik a munkanélküliség aránya és fordítva; a lanyhuló konjunktúrával nem mindig jár együtt az állástalan tömegek gyarapodó létszáma. Molnárné Venyige Júlia: Gazdasági növekedés és munkanélküliség Ausztriában. Statisztikai Szemle, 72. évfolyam 12. szám.

mezőgazdaságból felszabaduló nagymennyiségű létszámot a szolgáltató ágazatok csökkenő mértékben tudják felszívni – főképpen a hatékonyságra törekvés kényszere miatt.

Korunk munkanélkülisége – a modernizáció terméke. A korszerű beruházások sokkal több munkahelyet szüntetnek meg, mint amennyit létrehoznak. Tőkeintenzívvé válik a termelés és fajlagosan egyre kevesebb élők munkát igényel. Tőkeigényes ma már a szolgáltató szféra is, ahol pedig viszonylag több álláshely létrehozása várható. A modern létesítményekben sajnos többnyire nem működtetik a teljes kapacitást, ezért új termelő és szolgáltató helyek létesítése helyett gyakran célszerűbb a meglévőket jobban kihasználni.

A mindenható termelékenységi és hatékonysági követelmények magát az embert teszik feleslegesé. A nálunk fejlettebb országok példája azt mutatja, hogy nem találnak megoldást az emberi erőforrás egészének foglalkoztatására. Pedig *a foglalkoztatásból való kiszorulás egyben óriási pazarlás a más területeken végletekig vitt megtakarítással szemben.*

E paradoxon korunk létező valósága, szinte világjelenségnek tekinthető. Feloldására kompromisszumokat alkalmaznak, amelyek a takarékoság és a pazarlás gyakorlata között feszülő ellentmondást enyhítik ugyan, de valójában nem szüntetik meg. Ezek közül néhányat már kipróbáltak nálunk vagy más országokban. Például a gyárkapun belüli fölös létszámtól valószínűleg már távolodunk, ami az elmúlt évtizedekben hazánkban oly sok jogos bírálatot kapott. Gödrök kiásására és újra oetemetésére sem vagyunk elég gazdagok. Vagyis a teljesen hasznavethetetlen, a foglalkoztatásért történő foglalkoztatást sem lenne célszerű szegény országokban szorgalmazni, hiszen annyi megoldásra váró feladat van előttük. Az emberáldozatot követelő háborúkat remélhetőleg elkerüljük. Maradnak a részintézkedések, amelyek tüneti kezeléseket jelentenek és átmeneti megoldásokat hoznak.

Végiggondolásra érdemes lenne az a megoldási lehetőség: miszerint a gazdaság egyes területein, így napjainkban *az infrastrukturális ágazatokban a hatékonysági kényszert a minőségi elvvel kellene helyettesíteni.* Különösen ott alkalmazható ez a gyakorlat, ahol a létszámmal való túlzott takarékoskodás amúgyis rontja a minőséget, például az egészségügyben, az oktatásban, a kutató munkában stb.

A megoldás lényege tehát: a minőségi munkavégzés preferálása a hatékony befektetéssel szemben. Ott van mód a holt tőkét élő munkával helyettesíteni, ahol magas színvonalú tevékenységet várnak el a jól képzett alkalmazotttól. A minőségi elv tudatos érvényesítésével maga a hatékonyság sem romlana, hiszen végső soron egyik eleméről van szó.

A magas színvonalú és viszonylag munkaintenzív szolgáltatások terjedése azzal is indokolható, hogy az infrastruktúra fejlettségét ma már a termelő ágak termelékenysége tükrözi. Vagyis a szolgáltatás mindig valakiért, valamiért van, a hatékonyságát elsősorban nem a saját teljesítménye határozza meg, hanem az általa termelékenyebbé tett nemzetgazdasági ág magasabb teljesítő képessége. Így a termék értékében a szolgáltatások egyre tetemesebb hányadot képviselnek – a szükséges szállítástól, csomagolástól egészen a haszontalannak számító túlköltekezésig.

A takarékoság és pazarlás ellentét-pár a vállalati szférából a nemzetgazdasági ágak szintjére helyeződik át. Például egy üzemben a terméket a lehető leggazdaságosabban igyekeznek előállítani, miközben piachiány esetén a raktározásra, kellendőség hiányában a reklámozásra feleslegesen sokat költenek. Maga a verseny is

sokba kerül, hiszen az áru megkedveltetését a fogyasztóval számos ügyes reklám szakember végzi. Egy jól tervezett vagy erősen monopolizált termelés kevesebb plusz kiadást emészt fel, mint a piaci erők szabad játékában keletkező és mozgó áru.

A modernizáció idején a pazarlás ugyanúgy jelenlévő része a gazdaságnak, mint az extenzív időszakban – csak más területeken és új formákban bukkan fel. Olyan fontos részévé válik az életünknek, hogy már nem tekintjük felesleges túlköltségeknek. *A munkaerő egy részének termelékeny, a másik részének ezt kiszolgáló felhasználása elkerülhetetlen a modern gazdaságban.* Hasznos lenne ezt felismerni és a minőségileg magas színvonalú foglalkoztatás érdekében felhasználni. Ha a hajóból ki is dobtuk a felesleges terhet, mellette csónakok ezrei népesíthetnék be a vizet, együttthaladva a főáramlással.

A munkát szolgáltató szektor

A gazdasági ciklus hatása

Sokan vélekednek úgy, hogy a foglalkoztatási problémák elleni „támadás” fő eszköze a gazdasági növekedés útjában álló akadályok eltüntetése. Ezzel az állásponttal lényegében egyetértek, de félok, hogy egy ilyen offenzíva éppen a foglalkoztatáspolitikában hozza a legszerényebb eredményt. Bebizonyosodott ugyanis, hogy a növekedés egymagában nem elegendő Európa katasztrofális munkaerőhelyzetének a javításához. Nálunk nem annyira eltérő a helyzet, hogy megoldást hozhatna a fellendülés beköszöntése, mivel a munkahelyek megszűnése egy többtényezős folyamat következménye, amelynek egyik eleme a termelés szűkülése, a másik eleme pedig a modernizáció kényszere. Nálunk az első tényező, a nyugati országokban viszont a második ok vált hangsúlyosabbá, de mind a GDP alakulásával, mind a hatékonyság követelményével számolni kell.

A kettős hatás miatt a növekedéssel járó foglalkoztatási illúziók némi megfontolás után szertefoszlanak. 1994-es adatok szerint a teljes munkaidőben foglalkoztatottak 57,7 százaléka dolgozott az infrastruktúrához sorolható ágazatokban, vagyis az iparhoz, építőiparhoz, mezőgazdasághoz nem tartozó területeken. Ez az arány nemzetközi mércével mérve és a fejlettségünkhöz viszonyítva is kedvező. A foglalkoztatás további lehetőségeit mérlegelve viszont önmagában véve a tercier szektornak korlátozott a felvevő képessége.

Amennyiben első megközelítésben feltételezzük, hogy a produktív ágazatok foglalkoztatottak létszáma nem változik az elkövetkező években, akkor például tíz százalékkal bővülő munkaerő kereslet az infrastrukturális ágazatokban mindössze 168 ezer ember elhelyezkedését biztosítaná. A munkanélküliek nagyobbik hányada továbbra is állástalan maradna. A munkaerő iránti keresletben húsz százalékos növekedés hozhatna olyan változást, hogy a jelenlegi munkanélkülieknek több mint a fele dolgozhatna (1. sz. táblázat).

Kedvezőbb lenne a helyzet, ha az iparban és az építőiparban foglalkoztatottak száma úgy tudna emelkedni, hogy eközben a munkatermelékenység is javulna. Ez a létszám-bővülés azonban nem lenne elegendő arra, hogy a munkanélküliek másik fele is el tudjon helyezkedni. Rimler Judit számításai szerint kilenc százalékos

munkanélküliségi ráta eléréséhez 3,5 százalékos GDP növekedés tartozna.⁵ Új alkalmazottak felvételére a mezőgazdaságban még kevésbé lehet számítani, legfeljebb az önálló gazdálkodók számának gyarapodása enyhíthet a gondokon.

A gazdasági növekedés várható beindulásának hatása a munkaerőpiacon főleg közvetve, az infrastrukturális ágazatokban jelentkezik. Több lesz a szállítandó, az eladandó áru, bővül a pénzforgalom, a hírközlés és a jövedelemhelyzet javulásával szélesedik a lakossági szolgáltatások piaca is. Reménykeltő, hogy az elmúlt években a munkaerő-csökkenés a szolgáltató szektort kevésbé érintette, mint az ipart és a mezőgazdaságot. Sőt, a pénzügyi szolgáltatásban és a közigazgatásban még emelkedett is a foglalkoztatottak száma (2. sz. táblázat).

1. sz. táblázat

A foglalkoztatottak száma állománycsoportonként⁶
1994. I–III. negyedév

ezer fő

Ág, ágazat	Fizikai foglalkozásúak	Szellemi foglalkozásúak	Foglalkoztatottak összesen
Mező- és erdőgazdálkodás	152	44	196
Ipar	685	202	887
Építőipar	120	30	150
Kereskedelem, karbantartás	167	110	277
Vendéglátás	46	20	66
Posta és távközlés, szállítás	168	89	257
Pénzügyi szolgáltatás	5	61	66
Gazdasági tev.-t segítő szolgáltatás	59	55	114
Közigazgatás, Tb.	108	159	267
Oktatás	85	216	301
Egészségügyi, szoc. ellátás	104	145	249
Egyéb közösségi szolgáltatás	47	34	81
Infrastruktúra összesen	789	889	1.678
Nemzetgazdaság összesen:	1.746	1.164	2.910

Forrás: Munkaügyi Szemle, 1995. 1. Az 1., 2., és 3. táblázat forrása.

Az elmúlt évtizedekben egészen a legutóbbi évekig a szolgáltatás biztosította a munkahelyet a termelő ágazatokból felszabaduló munkaerőnek. Ez a szerepvállalás azonban akkor is különbözőképpen érintette az egyes alágazatokat:

⁵ Rimler Judit: Munkanélküliség és foglalkoztatás a GDP függvényében hosszú távon. Közgazdasági Szemle, 1994. 10.

⁶ A 10 fő feletti gazdasági szervezetek és a költségvetési szervek adatai.

– A pénzügyi szektor szinte mindenkor kész az új munkatársak fogadására. Az idegenforgalom szintén *kevésbé érzékeny a termelés ciklikus változásaira*, bár ezen a területen a szezonális hatások befolyásolják a keresletet.

– Recesszió idején különösen keresetté válnak például a jogi tanácsadással, piackutatással, marketinggel, szakképzéssel, stb. foglalkozó szakemberek, hiszen a vállalatok kiutat keresnek a válságos helyzetből. Ezekben az alágazatokban *a GDP alakulása és a munkaerő kereslete között fordított arányosság* figyelhető meg.

– A feldolgozóipar teljesítményének függvényében alakul például a termelői szolgáltatások, így a csomagolás, a raktározás, a szállítás stb. kapacitásának bővülése. Terjed a termékhez kapcsolódó szolgáltatások pontos megszervezése, hiszen a vállalatok a hatékonyság növelése érdekében a saját részleg fenntartása helyett külső vállalkozókkal végeztetik el a munkát.

2. sz. táblázat

**A foglalkoztatottak számának alakulása állománycsoportonként
1994. I–III. negyedév**

Előző év azonos időszaka = 100,0

Ág, ágazat	Fizikai foglalkozásúak	Szellemi foglalkozásúak	Foglalkoztatottak összesen
Mező- és erdőgazdálkodás	81,1	83,9	81,7
Ipar	92,7	93,0	92,8
Építőipar	90,1	86,5	89,4
Kereskedelem, karbantartás	83,8	95,5	88,3
Vendéglátás	95,6	96,7	96,0
Posta és távközlés, szállítás	95,2	97,9	96,1
Pénzügyi szolgáltatás	96,5	105,5	104,7
Gazdasági tev.-t segítő szolgáltatás	98,1	92,0	95,1
Közigazgatás, Tb.	100,9	103,4	102,4
Oktatás	96,4	101,6	100,1
Egészségügyi, szoc. ellátás	79,3	117,7	97,9
Egyéb közösségi szolgáltatás	92,3	100,3	95,6
Nemzetgazdaság összesen:	90,8	99,7	94,2

Többnyire *ciklusérzékeny* a személyi szolgáltatások iránti kereslet is, hiszen a bérek, jövedelmek alakulása általában együttmozog a termelés hullámzásaival. Jellemző viszont, hogy a fogyasztáshoz hasonlóan a fogyasztói szolgáltatások iránti kereslet is késlekedve követi a ciklikus ingadozásokat.

A felsorolt példák jelzik, hogy a heterogén terciér szektor, bár eltérően reagál a gazdasági életben bekövetkezett változásokra, mégis *minden időben kínál munkahelyet az igényei szerint képzett munkaerőnek*. Ezt a szerepkörét, jóllehet korlátozottabb mértékben, de a jövőben is megőrzi. Gazdaságpolitikai döntéseken múlik, hogy egy

ország az infrastruktúra munkafelszívó képességét mennyire használja ki⁷ (3. sz. táblázat).

Valójában beláthatatlan az infrastrukturális szektor fejlesztésének perspektívája. Még a legfejlettebb országok sem használták ki például az egészségügyi vagy az oktatási hálózat teljes kiépítésének valamennyi lehetőségét. Ezek az alágazatok ugyan rendkívül tökeigényessé váltak, mégsem működhetnek differenciáltan képzett szakemberek nélkül. A hatékonyságot sem lehet a végtelékig fokozni, mint a termék-előállítás folyamatában, mivel például az egy orvosra, ápolónőre jutó betegek, az egy tanítóra jutó gyerekek száma egy bizonyos határon túl már csak a minőség rovására növelhető.

3. sz. táblázat

A foglalkoztatottak megoszlása állománycsoportonként

százalék

Ág, ágazat	Teljes munkaidőben foglalkoztatottak
Mező- és erdőgazdálkodás	6,8
Ipar	30,3
Építőipar	5,2
Kereskedelem, karbantartás	9,4
Vendéglátás	2,3
Posta és távközlés, szállítás	8,9
Pénzügyi szolgáltatás	2,3
Gazdasági tev.-t segítő szolgáltatás	3,9
Közigazgatás, Tb.	9,3
Oktatás	10,3
Egészségügyi, szoc. ellátás	8,5
Egyéb közösségi szolgáltatás	2,8
Infrastruktúra összesen	57,7
Nemzetgazdaság összesen:	100,0

Nem szóltunk eddig a kultúra, a tudomány fejlesztésének távlatairól. A számítógépek képernyője előtt munkatársak ülnek, akik nélkül sem újságok, sem könyvek, sem új kutatási eredmények nem születnek. Nem is kell részletezni, hogy a

⁷ Kopátsy Sándor szerint a tapasztalatok azt mutatják, hogy négy feltétel együttes megléte szükséges egy ország felemelkedéséhez. Ezek a következők:

1. A gazdaság piaci orientáltságú legyen
  2. A munkaerőt a lehető legjobban hasznosítsák
  3. A gazdagok és a szegények közötti szakadék ne növekedjen, hanem inkább mérséklődjön.
  4. Az oktatásra jelentős összegeket költsenek.
- Sajnos, a hazai gazdaságpolitika jelenleg nem ezeket a fejlesztési utakat preferálja.

hatékonyt az ezen a területen ugyancsak az elért minőségi eredmény, nem pedig a foglalkoztatott munkaerőre jutó szolgáltatás méri.

Az infrastruktúra fokozott és munkaintenzív fejlesztése mellett szól, hogy a teljes foglalkoztatásról való lemondás nem hozta meg a kívánt eredményt. A kilencvenes évek elején a munkatermelékenység jelentős visszaesése következett be az iparban, mivel a termelés példátlan csökkenését nem követték ennél nagyobb mértékű elbocsátások. Eddig még nem igazolódtak be azok a feltételezések, miszerint a gazdaság alacsony hatékonyságának oka a teljes foglalkoztatottság volna. „A feltételezett összefüggés érvényesüléséhez – írja Viszt Erzsébet – a recesszióból történő kilábalásra, a gazdaság stabilizálódására van szükség.”⁸

A termelés fellendülésével egyidejűleg bizonyára visszatérünk a munkatermelékenység emelkedésének korábbi trendjéhez, de most már alacsonyabb foglalkoztatási szint mellett. Vagyis a korábbi termelési ciklus csúcspontjának túlhaladása már az akkorinál kevesebb munkaerő bevonásával érhető el. Súlyos áldozatok árán magasabb színvonalra helyeződik a termelékenység. Úgy látszik, hogy a produktív ágakban törvényszerű összefüggés van az alacsony hatékonyság és teljes foglalkoztatottság vagy fordítva: magas hatékonyság és részleges foglalkoztatottság között.

A termelési tényezők nem kielégítő kihasználása a modern gazdaságtól sem idegen. A nálunk fejlettebb országok iparában a munkaerőt hatékonyan foglalkoztatják ugyan, de a termelői kapacitást: épületet, gépet, berendezést ritkán használják ki százszázalékosan. A mezőgazdaságban a kisüzemek százezeiben ugyancsak kihasználatlanok a gépek, és a föld egyetlen munkaerőnek sem tud teljes munkaidejű tevékenységet és az ipari munkásával azonos jövedelmet biztosítani. Vagyis a termelő ágazatokban is fellelhető a megtakarítás és a pazarlás ellentét-pár, jöllehet a produktív ágak egészükben véve hatékonynak minősülnek.

Korunkban az infrastruktúra az a terület, ahol a minőség előtérbe állításával nagyszámú munkaerő bevonására van lehetőség. A minőség a termelésben is fontos, de ez többnyire nem igényel újabb alkalmazottat. A terciér szektorban azonban személyhez kötődő szolgáltatásokat nyújtanak. Vagyis sok olyan tevékenységet végeznek, ami munkatársak közvetítésével jut el a felhasználóhoz. Például a bankban, postán fogadják az ügyfelet, a szervizben megjavítják az autót, az orvos megvizsgálja a beteget, a tanár megtanítja a diákot stb. Okos gépek, műszerek segítik a munkájukat, de a teljes felváltásukra nincs lehetőség. A gép nem tud szolgáltatni, csak kiszolgálja az embert a terméktömeg előállításával.

A harmadik erő

Gazdaságpolitikai intézkedések

A foglalkoztatáspolitikában a munkaadók és a munkavállalók mellett az államnak – mint harmadik erőnek – jóval fontosabb a szerepe a gazdasági élet más jelenségeihez viszonyítva. Nagy egyetértéssel idézem Michel Hansenne, az ILO

---

⁸ Viszt Erzsébet: A termelékenység és foglalkoztatás konfliktusai a gazdasági átmenet idején Magyarországon. Közgazdasági Szemle, 1994. 3.

főigazgatója által leírt sorokat: „A teljes foglalkoztatásnak, mint célnak, vissza kell kerülnie és meg kell erősítenie helyét a gazdaságpolitikai célkitűzések top listájának csúcán.”⁹ A jelenlegi helyzet nemcsak erkölcsileg elfogadhatatlan, hanem gazdaságilag is tarthatatlan. Hatalmasak az emberi erőforrás-tartalékok, amelyek kihasználása a fejlődés hajtóerejévé válhatna. Véleménye szerint az intézkedések sorozata szükséges ahhoz, hogy a jelenlegi zuhanó mélyrepülést megpróbálják visszafordítani.

Garai László három szereplős feladatnak tartja a munkaerővel való gazdálkodást. Gondolatmenetét érdemes nyomonkövetni:¹⁰

A Szerző a múlt századbeli és a jelenkori modernizációban különböző szemléletet talál a munkaerő kezelésére. A 19. század gazdálkodója úgy tekintett a humán erőforrásra, mint ami minden gazdasági erőfeszítéstől függetlenül a rendelkezésére áll, így a belőle kihozható haszon ingyen van. Ebből következik az a szemlélet, hogy az emberre való ráfordítás nem kamatozik. A második, vagyis a mostani modernizációban az emberek jól hasznosítható tulajdonságait is termelik. Jogos tehát vele kapcsolatban is az a kalkuláció, hogy mekkora ráfordítással mekkora haszon jár.

A mai korszerű szemlélet szerint a mással nem magyarázható termelékenység-növekedés fontos forrásává válnak a *szerezett képességek*. Ezek már nem ingyenesek, hanem az emberi tőkébe való beruházásból származnak. Amennyiben az egyén saját magát gazdagítja a képzés során, akkor ő a befektető és övé a haszon. Amennyiben azonban valamilyen viszony kialakulásáról van szó a munkaerő és a munkahely között, ennek a hatékonyságjavulást előidéző kapcsolatnak a költségeit a haszonélvezőnek kellene megfizetnie.

Egyértelműen nem mindig dönthető el, hogy a viszonyból a munkáltatónak és a munkavállalónak mekkora haszna származik, ezért áthidaló megoldásként a harmadik erőre, mégpedig az államra hárul e kommunikációs kiadások fedezése. Ennél a megoldásnál viszont az a gond, hogy autonómia híján a kiképzett ember egyre rosszabb hatásfokkal működik. Az állam a képzés mellé az önállóságot is biztosíthatja, ilyenkor viszont alacsony hatásfokú lesz a humán erőforrásba való befektetése. Vagyis az állami szerepvállalás egyik modellje sem bizonyult hatékonynak. Mi tehát a megoldás?

Az lenne a járható út, ha a beruházásokat koncentrálnák a humán ágazatra. Ez olyan szemlélettel tehető, miszerint a ráfordítás hozama része annak a reális haszonnak, amit a rendszer egésze kitermel. A Szerző gondolatmenetéből remélem helyesen következtetek arra, hogy *a gazdaság valamennyi szereplőjének ki kellene vennie a részét az emberi potenciálnak, mint közhasznú erőforrásnak a finanszírozásából.*

Az okfejtésből következik, hogy az államnak feltétlenül részt kell vállalnia mind a beruházások menedzselésében, mind az intézkedések meghozatalában. A kormányzati cselekvés széles skálájából néhányat emelek ki, amelyek napjainkban joggal az érdeklődés középpontjában állnak.

A munkaerő megtartását és felvételét erősen *korlátozzák a munkaadó befizetési kötelezettségei*. A magas költségek miatt a profitorientáltság elve nem tűri el a

---

⁹ ILO Information: Közös lépések a munkanélküliség csökkentése érdekében. Munkaügyi Szemle, 1995. 6.

¹⁰ Garai László: Gazdasági növekedésünk emberi feltételeiről és a második modernizáció. Közgazdasági Szemle, 1995. 6.

„szociális” szempontok érvényesítését, vagyis az alacsony termelékenységű, rossz minőségű, s megváltozott körülmények miatt feleslegessé váló munkaerő megőrzését. Viszont a magasán kvalifikált munkatársak megtartása létérdekké vált, akiket nemcsak kiemelt bérekkel, hanem különféle juttatásokkal is maradásra bírnak.

A gazdasági szempontok előtérbe kerülését aláhúzza, hogy az élő munkára történő ráfordítások átlagosan a termelési költség mintegy 27 százalékát teszik ki. Ezek előteremtése mindenkor a munkáltatót terheli. A terhek csak viszonylagosan magasak, hiszen a nálunk fejlettebb európai országokban a munkaerőre fordított kiadások jóval tetemesebbek.

A szerkezetben is vannak eltérések. A magyar bérköltségben a közvetlen kifizetések aránya alacsonyabb, mint az Európai Unióhoz tartozó államokban. Ebből következően a társadalombiztosítás költségei nagyobb részarányt képviselnek (4. sz. táblázat). Vagyis 1992-ben az átlagosan kifizetett mintegy 22.500 forint havi béren kívül a munkáltatónak még további 17.000 forintot kellett havonta minden dolgozója után költségként finanszíroznia. A költségszint az inflációval párhuzamosan nő. Így a vizsgált év után átlagosan mintegy 25 százalékkal többre kerül egy-egy munkatárs foglalkoztatása. Az átlagból a banki szféra emelkedik ki, itt csaknem kétszer többre kerül az alkalmazás, mint a nemzetgazdaság átlagában. Ezzel szemben a legkisebb ráfordítással jár a bőr- és a cipőiparban való foglalkoztatás. Ezekben az ágazatokban megfigyelhető a munkatermelékenység kedvezőtlen alakulása, a pénzügyről nincsenek ilyen jelzések (5. sz. táblázat).

A fejlett országokban az egy órára vetített munkaerőköltség a mérsékeltebb infláció ellenére szintén gyors ütemben nőtt és mintegy megkétszereződött a nyolcvanas években. Görögországban és Spanyolországban ennél az értéknél jóval szerényebb az emelkedés, de már Írországban és Portugáliában követték az európai trendet. (6. táblázat) A drágulás úgy következett be, hogy a munkaerőre fordított közvetett kiadások aránya nem haladta meg a 32 százalékot. Sőt, ezen belül a társadalombiztosítási járulék hányada alacsonyabbá vált. A gazdasági növekedés ösztönzéséhez ez az arány kedvezőbb, hiszen a bérek és bérjellegű kifizetések keresletként megjelennek a piacon, jóllehet a munkaerő drágulásának tényén nem változtatnak.

A társadalombiztosítási járulék tervezett mérséklése serkentené az új munkaerő alkalmazását. Emellett hozzájárulna ahhoz, hogy a hazai munkaerőköltség szerkezete jobban harmonizáljon az Európai Unió országaiban követett gyakorlattal.

A munkanélküliséget mérséklő tényező a nálunk fejlettebb országok gyakorlati megoldásainak az adaptálása. Például az új német tartományok gazdálkodásának fontos jellemzője, hogy a munkahely-nélkülivé válók többszörösét teszik ki a munkanélkülieknek. A feltűnő különbség abból származik, hogy a felszámolt munkahelyek dolgozóinak nagyobb részét részmunkaidőben foglalkoztatják, nyugdíjazzák, átképezik vagy ők maguk elvándorolnak, ingáznak, stb. Így a több mint négy millió megszűnt álláshellyel szemben csupán egy millió körül mozog a regisztrált munkanélküliek száma. Vagyis a privatizáció során a munkahelyeknek kevesebb mint a felét sikerült megőrizni, mégis csupán minden negyedik munkavállaló lett regisztrált állástalan.¹¹

¹¹ Falusné Szikra Katalin: Szociális piacgazdaság és munkanélküliség. Problémák és kezelések Németországban. Közgazdasági Szemle, 1994. 7-8.

A feldolgozóipari munkaerőköltség összetétele néhány európai országban

Költségcsoport	Francia- ország	Belgium	Német- ország	Portugália	Magyar- ország
Bérek	52,2	51,7	56,3	55,9	44,5
Prémiumok, jutalmak	6,5	10,4	9,1	11,6	7,9
Le nem dolgozott időre járó bér	9,7	8,9	11,5	6,2	8,3
Természetbeni juttatások	0,7	0,1	0,1	0,4	1,9
Közvetlen kifizetések	69,1	71,1	77,0	74,1	62,6
Kötelező TB.	19,1	25,4	16,5	19,1	30,3
Nem kötelező TB.	8,5	1,9	4,3	2,2	0,1
Összes TB.	27,6	27,3	20,8	21,3	30,4
Továbbképzés	1,7	0,3	1,5	3,0	1,0
Egyéb költség	1,6	1,3	0,7	1,6	6,0
Összesen:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: Lindnerné dr. Eperjesi Erzsébet: A munkaerőköltségek összetétele és aránya. Munkügyi Szemle, 1995. 1. 12. p. (A 3. és 4. táblázat forrása)

A fajlagos munkaerőköltség alakulása 1992-ben és 1993-ban

forint/fő/hó

Nemzetgazdasági ág megnevezése	1992.	1993.
Bányászat	51 323	66 566
Feldolgozóipar	36 663	46 023
Villamosenergia és vízellátás	45 511	57 465
Ipar	38 129	48 002
Építőipar	36 677	44 096
Kereskedelem, javítás	38 750	48 531
Vendéglátás	31 522	38 495
Posta és távközlés, szállítás	39 787	48 425
Pénzügyi és gazdasági szolgáltatás	73 031	92 444
Ingatlanügyletek, bérbeadás	45 141	54 376
Megfigyelt nemzetgazdasági ágak összesen:	39 585	49 437

Munkaerőköltség egy órára vetítve az iparban ECU-ban Ország

Ország	1981	1991
Belgium	12,42	20,53
Dánia	9,66	18,07
Németország	11,01	22,88
Görögország	4,09	5,35
Spanyolország	9,13	12,96
Franciaország	9,79	15,27
Írország	6,09	12,99
Olaszország	7,58	14,24
Luxemburg	9,81	15,32
Hollandia	10,83	19,17
Portugália	2,38	4,85
Egyesült Királyság	7,57	13,54

Forrás: ILO Information. Munkaügyi Szemle, 1995. 6. 47. p.

Magyarországon 1990. és 1994. között mintegy 1,4 millió munkahely szűnt meg, jóval több, mint amennyi 1949. és 1990. közötti négy évtizedes időszakban keletkezett. A munkanélküliek számának a növekedése ehhez viszonyítva kisebb mértékű volt. Vagyis „A megszünt munkahelyekről elbocsátottak több mint a fele különböző csatornákon kikerült a munkaerőpiacról” állapítja meg Tímár János.¹² Egyik ilyen csatorna volt, hogy a nyugdíjkorhatáron túl foglalkoztatottak száma gyors ütemben visszaesett. Emellett nőtt a munkaképes korúak nyugdíjazása is. Akik tehették, éltek a rokkantsági, az elő-, a karkedvezményes nyugdíjazás lehetőségével. Nőtt a munkaképes korú továbbtanulók, a háztartásban maradók és a külföldön dolgozók száma. Ilyen módokon négy év alatt közel 600 ezren veszítették el a munkahelyüket, de mégsem gyarapították a regisztrált munkanélküliek számát.

A munkanélküliség növekedésének fékentartásában a keletnémet tartományokban nagy szerepük van a *foglalkoztatási társaságoknak*. Ezekben a képződményekben az átalakult vállalat dolgozói együttmaradnak, ügyeletet tartanak, teljesítik az adódó megrendeléseket és átképezik magukat, elfogadva az állam támogatását. Sajnos, kevés az esély, hogy rentábilissá váljanak, ezért létük vitatott és fennmaradásuk bizonytalan.

Az adaptáció sikeresebb formája lehetne a *részmunkaidős foglalkoztatás*. Az OECD országok többségében az amúgyis magas részmunkaidős foglalkoztatás a teljes munkaidőben történő alkalmazásnál gyorsabban bővült. A gazdaságilag aktív nők 20–40 százaléka részmunkaidőben dolgozik. Nálunk azonban nemcsak alacsony ez a

¹² Tímár János: A foglalkoztatás és munkanélküliség sajátosságai a poszt szocialista országokban. Közgazdasági Szemle, 1994. 7–8.

szám, néhány tizezre tehető –, hanem vissza is esett ennek a formának a kihasználása. Pedig a munkaadók fogadókészek lennének, jogi akadályok sincsenek. A nyugdíjazás előtt álló munkavállalóknál található ellenérdekeltség a bérkiesés miatt.... Ezért a hatékony foglalkoztatás komoly eszközévé válhat ennek a munkavállalási lehetőségnek a kihasználása.¹³

A *munkaerő minőségének emelésében* többet tettünk, mint a részmunkaidős foglalkoztatás formáinak a terjesztésében. Ezek azonban kezdeti lépéseknek számítanak, hiszen a munkaerőpiacon a kvalifikált munkaerő iránt már jelenleg is nőnek az igények, és legelőször a kevésbé szakképzett munkatársaktól válnak meg a munkaadók. Magyarországon a számítások szerint a munkanélkülivé válnak átlagosan 40 százalékkal kevesebbet keresnek mint a foglalkoztatottak. Kedvezőtlen iskolázottsági, életkori, lakóhelyi sajátosságok miatt kerülnek ki az állásukból. Természetesen az átlagszám mögött magas jövedelmű elbocsátottak is vannak, akik később tetemes bérvésztességgel helyezkednek el, de a nagyobbik hányadról feltételezhető valamilyen hátrányosító tényező megléte. A negatív helyzetről részben ők tehetnek, részben a körülmények okolhatók, de itt most nem is ez a vizsgálandó kérdés. Annyi látható az elemzésből, hogy többnyire a *kevésbé hatékonyan foglalkoztatott munkaerőtől válnak meg a munkáltatók.*¹⁴

Az eddig említett tényezők, mint a foglalkoztatás járulékos költségeinek a csökkentése, a részmunkaidős tevékenység terjesztése, a munkavállalók többirányú átképzése, a hazai viszonyok között megfelelően alkalmazva elősegítheti a munkanélküliség enyhülését. Új munkahelyek teremtéséhez azonban főképpen gazdasági növekedésre van szükség, mert enélkül csupán fájdalomcsillapításnak hatnak az említett intézkedések.

Gazdasági növekedés nélkül az infrastrukturális ágazatok is fékezten fejlődnek. A termelésből alig érkeznek ösztönző impulzusok a bővülésre, a költségvetés pedig nem juttat elegendő pénzt a színvonalas fejlesztéshez. Legalább e két feltétel szükséges ahhoz, hogy a minőségi elv érvényesítésével a szolgáltató szektorban a munkaextenzív fejlődési szakaszba kerüljünk.

Összefoglalás

A tanulmány fő mondanivalóját a bevezetőben felsorolt három szempont szerint összegezzük:

– A *rendszerspecifikus megközelítés* helyett a munkanélküliség esetében célszerűbb foglalkoztatási paradoxonról beszélni. Eszerint a megtakarítás és pazarlás szinte minden társadalmi formációban együtt jelenik meg. Azok a területek, szintek változnak, ahol a profitérdekeltség következtében a munkaerővel a végletekig takarékoskodnak – miközben a termelő kapacitás kihasználatlan marad, alulfoglalkoztatás jellemzi a mezőgazdasági üzemeket és országosan is tömeges munkanélküliséget regisztrálnak. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a *termelési tényezők egyike vagy másika mindenkor hiányosan, illetve bőségesen áll*

¹³ Frey Mária – Gere Ilona: Részmunkaidős foglalkoztatás a munkáltatók szemszögéből. Munkaügyi Szemle, 1994. 4.

¹⁴ Köllő János – Nagy Gyula: Bérek a munkanélküliség előtt és után. Közgazdasági Szemle, 1995. 4.

rendelkezésre. A közöttük lévő arányok megteremtése a gazdaságpolitika számára hatalmas, de nem megoldhatatlan feladat.

– A munkanélküliség időleges kialakulása nem kerülhető el a termelési tényezők közötti aránytalanságok és a ciklikus ingadozások miatt. Fennmaradása azonban nem szükségszerű. *Gazdaságpolitikai eszközökkel mérsékelni lehet az állástalanok számát: Ilyen intézkedésnek gondoljuk a foglalkoztatás járulékos kiadásainak a lefaragását, a rész munkaidőben való alkalmazás elterjesztését – főleg a nők körében –, továbbá a hátrányos helyzetűek piaci pozíciójának javítását, azaz minőségi munkaerővé való átképzését. A magas színvonalú szolgáltató hálózat bővítése elvileg le tudná kötni a ma feleslegesnek mutatózó létszám nagyobbik hányadát, ha beindulna a termelékenység vezérelte növekedés a produktív ágakban, és ha gazdaságpolitikai döntésekkel és költségvetési eszközökkel elősegítenék az infrastruktúra kiépülését.*

– *Adaptációs kihívásnak* nézünk elébe. Az összehangoltabb kormányzati politikát elméletileg megalapozhatja *a nagy visszatérés a Keynes-i tanokhoz.* Ausztriában megelégedéssel veszik tudomásul, hogy a konzervatív forradalomnak mind az elméletben, mind a gyakorlatban lejárt az ideje, jóllehet náluk igazából sohasem követték a monetaristák tanításait.¹⁵ Többek között ennek is köszönhető az osztrák gazdaság sikeres fejlődése. Hasznos lenne, ha az amerikai fordulatból a magyar közgazdászok is levonnák a szükséges következtetéseket. Nagy figyelmet érdemelnek a legújabb erőfeszítések az Európai Unió más országaiban is, hiszen fő feladatnak tekintik a munkanélküliség mérséklését, illetve felszámolását. Nem kétséges, hogy az eredményes beavatkozás átvehető tapasztalataiból szintén jótékony felesleg keletkezik.

KATALIN FORGÁCS

BESCHÄFTIGUNG ODER EFFEKTIVITÄT?

(Zusammenfassung)

Anhaltspunkt der Studie: Die kronische und massenhafte Arbeitslosigkeit kann kein Preis für die wirksame Beschäftigung sein. In diesem Fall ist sogar selbst die Beschäftigung uneffektiv. Man muss Lösungen finden, um die Arbeitslosigkeit beträchtlich zu verringern, weil es kein Naturgesetz ist.

Der Verfasser behandelt solche wirtschaftspolitische Massnahmen, die optimalen Anteil der Produktionskräfte erschaffen können.

---

¹⁵ Felix Butschek: Protokoll der keynesianischen Renaissance. Wirtschaft und Gesellschaft, Wien, 1994. 3.